

UZLUKSIZ TA'LIM MAKONINI MODELASHTIRISH METODOLOGIYASI: NAZARIY ASOSLAR, TAMOYILLAR VA AMALIY TATBIQ

Umarov Lutfillo Murodilloyevich

*Qashqadaryo viloyati PMM, Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti
kafedra mudiri, PhD, dotsent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim (UT) makonini modellash tirish umumiy metodologiyasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda UT makonini modellash tirish metodologiyasining falsafiy, umumilmiy va alohida pedagogik muammolarni tadqiq etish darajalari o'rganiladi. Modellash tirish metodologiyasining 11 ta tarkibiy-mazmuniy komponenti, umumiy va o'ziga xos metodologik tamoyillari hamda amaliyotga tatbiq etishning olti bosqichli algoritmi asoslanadi. Shaxsga yo'naltirilgan, tizimli-integrativ va qiyosiy-taqqoslash yondashuvlari ilmiy poydevor sifatida qaraladi. Metodologiya ning O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimida tatbiq etish istiqbollari va xalqaro tajriba bilan uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Taklif etilgan metodologiya ning ilmiy ahamiyati va amaliy qiymati asoslanadi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, modellash tirish, metodologiya, ta'lim makoni, integrativ yondashuv, kontseptual model, pedagogik tizim, kompetentlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

МЕТОДОЛОГИЯ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРОСТРАНСТВА НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ПРИНЦИПЫ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ

Умаров Лутфилло Муродиллоевич

*ПММ Кашкадарьинской области, заведующий кафедрой педагогики,
психологии и управления образованием, PhD, доцент*

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ общей методологии моделирования пространства непрерывного образования (НО). В исследовании изучаются уровни философских, общенаучных и специфических педагогических проблем. Обоснованы 11 структурно-содержательных компонента методологии моделирования, общие и специфические методологические принципы, а также шестиступенчатый алгоритм практического применения. Личностно-ориентированный, системно-интегративный и сравнительно-сопоставительный подходы рассматриваются как научный фундамент. Анализируются перспективы применения методологии в системе НО Узбекистана и её соответствие международному опыту.

Ключевые слова: непрерывное образование, моделирование, методология, образовательное пространство, интегративный подход, концептуальная модель, педагогическая система, компетентность, личностно-ориентированное образование.

METHODOLOGY FOR MODELING THE SPACE OF CONTINUOUS EDUCATION: THEORETICAL FOUNDATIONS, PRINCIPLES AND PRACTICAL APPLICATION

Umarov Lutfillo Murodilloyevich

*PMM of Kashkadarya Region, Head of the Department of Pedagogy,
Psychology and Education Management, PhD, Associate Professor*

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the general methodology for modeling the space of continuous education (CE). The study examines the levels of philosophical,

general scientific and specific pedagogical problem research in CE space modeling methodology. Eleven structural and content components of the modeling methodology, its general and specific methodological principles, and a six-stage practical application algorithm are substantiated. Person-centered, system-integrative and comparative-juxtaposition approaches are considered as the scientific foundation. The prospects for applying the methodology in Uzbekistan's continuous education system and its alignment with international experience are analyzed.

Keywords: continuous education, modeling, methodology, educational space, integrative approach, conceptual model, pedagogical system, competence, person-centered education.

Kirish. XX asr oxirlarida uzluksiz ta'limni rivojlantirish yo'llarini izlash kuchli sur'at kasb eta boshladi. Gumanistik g'oa asosida shakllangan uzluksiz ta'lim zamonaviy ta'lim paradigmasining yo'naltiruvchi tamoyili sifatida e'tirofqa erishdi. Mazkur tamoyil pedagogika fani rivojida alohida o'rin egallab, UT makonini modellashtirish metodologiyasi masalasini kun tartibiga olib kirdi. A.P. Belyaeva, A.M. Novikov, V.I. Zagvyazinsky, V.V. Kraevsky kabi etakchi olimlar ushbu masalaga jiddiy e'tibor qaratgan.

Hozirgi kunda ishlab chiqarish va iqtisodiyotning tez o'zgaruvchan sharoitlari mutaxassislardan doimiy kasbiy takomillashish, yangi bilim va ko'nikmalar egallash qobiliyatini talab qiladi. Shu sababli uzluksiz ta'lim makonini ilmiy asosda modellashtirishga bo'ladigan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ushbu maqolada UT makonini modellashtirish umumiy metodologiyasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinib, amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatishga harakat qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. UT makonini modellashtirish metodologiyasining yetakchi metodologik tamoyillari bo'lib fundamentallashtirish va ixtisoslashtirish, nazariyalashtirish va texnologiyalashtirish, integratsiya va differentsiatsiya, tizimlilik va izchillik xizmat qiladi. Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlar va amaliyotni tahlil qilish asosida UT makonini modellashtirish samaradorligini ta'minlaydigan olti asosiy poydevor aniqlandi.

Birinchi — nazariy-metodologik asoslar: turli darajali va turli ixtisoslikdagi uzluksiz ta'lim dasturlarini yagona nazariy-metodologik pozitsiyalarda birlashtirish. Ikkinchi — refleksiv-tahliliy asoslar: ta'lim-tarbiya va ilmiy-uslubiy faoliyat mazmuni, shakllari va texnologiyalariga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish mexanizmi. Uchinchi — ilmiy-uslubiy asoslar: muvofiqlashtirilgan integrativ o'uv rejalari va dasturlar majmui. To'rtinchi — kasbiy-kadrlar asoslari: pedagoglar va talabalar o'rtasida uzluksiz hamkorlik munosabatlarini o'rnatish. Beshinchi — axborot-uslubiy asoslar: muvofiqlashtiruvchi axborot-uslubiy ta'minot tizimi. Oltinchi — tashkiliy-boshqaruv tamoyillari: UT makonini rivojlantirishni boshqarish uchun zarur mexanizmlar.

Tahlil va natijalar. UT makonini modellashtirish metodologiyasining tarkibiy-mazmuniy komponentlari. Tadqiqot natijalariga ko'ra, UT makonini modellashtirish metodologiyasining 11 ta tarkibiy-mazmuniy komponenti aniqlandi. Axloqiy-aksiologik komponent uzluksiz ta'lim mazmunining axloqiy-gumanistik salohiyatini aniqlash va har tomonlama qo'lashni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-gumanitar komponent ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega materiallar, axloqiy tanlov vaziyatlari va kasbiy faoliyat oqibatlarini ifodalaydi. Korrelyatsion komponent modellashtiriladigan makon sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlar tizimini aks ettiradi. Falsafiy-uslubiy komponent nazariy qoidalarni falsafiy asoslash va konseptual yondashuvlarni muvofiqlashtirish usullarini o'z ichiga oladi.

Integrativ-applikativ komponent modellashtiriladigan makonning tarkibiy komponentlari o'rtasidagi integratsiya aloqalari tizimini ifodalaydi. Interfaol-gnostik komponent tabiiy va gumanitar fanlar usullarining integratsiyasini, modellashtiriladigan mazmunni nazariy darajada o'zlashtirishni ta'minlaydi. Refleksiv-baholovchi komponent uzluksiz ta'limning integrativ

mazmunini o'zlashtirish natijalarining refleksiya-siga qaratilgan. Ekologik-faoliyatli komponent bo'lajak kasbiy-pedagogik faoliyatning ekologik jihatlarini amalga oshirishga qaratilgan. Antropotsentrik komponent mutaxassisni atrof-dagi dunyo bilan ko'plab aloqalarida — ijtimoiy-madaniy, axloqiy va kasbiy-pedagogik kontekstda — ko'radi. Kreativ-rivojlantiruvchi komponent o'qitishning informativ tamoyillarini konseptual-tahliliy tamoyillar bilan izchil almashtirish orqali shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Axborot komponenti yangi axborot texnologiyalarining shaxs rivojlanishiga ta'sirini inobatga oladi.

Metodologik tamoyillar tizimi. Uzlüksiz ta'lim makonini qurish metodologiyasi uchun to'rt-dagi umumiy metodologik tamoyil aniqlandi. Birinchi tamoyil — oliy ta'lim (mutaxassislik), fuqarolik o'rta ta'lim va qo'shimcha ta'lim darajalarining majmuyiligini ta'minlash. Ikkinchi tamoyil — asosiy va qo'shimcha ta'lim o'rtasidagi bir-birini to'ldirish tamoyili. Uchinchi tamoyil — uzluksiz ta'limda manevr imkoniyatini berish. To'rtinchi tamoyil — uzluksiz ta'lim dasturlarining izchilligi tamoyili.

Bundan tashqari, o'ziga xos metodologik tamoyillar ham aniqlandi: moslashuvchanlik va dinamizm tamoyili, mazmunni shaxsga yo'naltirish tamoyili, moslashtirilgan integratlar asosida tuzilgan integrativ yondashuv tamoyili. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv talaba shaxsini shakllantirish va ta'limni bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash sifatida emas, balki shaxsning kasbiy o'sishi jarayoni sifatida talqin etishni ko'zda tutadi.

Amaliyotga tatbiq etishning olti bosqichli algoritmi. Metodologiyani amaliyotga tatbiq etishning olti bosqichli algoritmi ishlab chiqildi. Birinchi bosqich — UT makonini loyihalash: maqsad, tuzilma va asosiy xususiyatlarni aniqlash. Ikkinchi bosqich — modulli o'uv rejalarini ishlab chiqish: integrativ va muvofiqlashtiruvchi dasturlar yaratish. Uchinchi bosqich — pedagogik xodimlar kompetentligini rivojlantirish: malaka oshirish tizimini tashkil etish. To'rtinchi bosqich — monitoring tizimini joriy etish: ta'lim sifatini uzluksiz kuzatib borish. Beshinchi bosqich — natijalarni tahlil qilish va tuzatishlar kiritish. Oltinchi bosqich — innovatsion tajribani ommalashtirish.

Ushbu olti bosqichli algoritm tipologik algoritm sifatida ishlatilishi mumkin, chunki UT makoni o'z-o'zini rivojlantiruvchi va o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim sifatida faoliyat yuritadi. Algoritm tatbiqida asosiy shartlar: ta'lim tashkilotlari o'rtasida sheriklik munosabatlarini o'rnatish, integrativ o'uv dasturlarini ishlab chiqish, pedagogik xodimlarni yangi metodologiya bo'yicha tayyorlash hamda ta'lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlash.

Metodologiya-ni falsafiy asoslari. Metodologiya uchta darajani o'z ichiga oladi: falsafiy bilimlar tizimlari darajasi; tadqiqotning umumilmiy tamoyillari va texnologiyalari darajasi; alohida ilmiy muammolarni tadqiq etish darajasi. Falsafiy daraja bilish nazariyasi (gnoseologiya), dialektika va germenevtika kabi falsafiy yo'nalishlarni qamrab oladi. Umumilmiy tamoyillar darajasi tizimlar va boshqaruv nazariyalaridan, matematikadan, psixologiya va sotsiologiyadan olingan usullarni o'z ichiga oladi. Alohida ilmiy muammolarni tadqiq etish darajasi pedagogik g'oyalar, kontseptsiyalar va nazariyalar asosida UT makonini loyihalashning o'ziga xos muammolarini hal etadi.

Modellashtirish metodologiyasining markaziy g'oyasi — mutaxassisni kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida uzluksiz rivojlantirishdir. Ushbu g'oyaga ko'ra, ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxsning kasbiy o'zligini anglash va doimiy takomillashishga undash vositasiga aylanadi. Bu esa zamonaviy ta'lim paradigmasining humanistik tamoyillariga to'liq muvofiq keladi.

Shaxsga yo'naltirilgan va tizimli-integrativ yondashuvlar. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv UT metodologiyasida markaziy o'rin tutadi. U talaba shaxsini shakllantirish va ta'limni bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash sifatida emas, balki shaxsning kasbiy o'sishi jarayoni sifatida talqin etishni ko'zda tutadi. UT makonini modellashtirish uchun tizimli-integrativ yondashuv

o'z infratuzilmasiga ega bo'lib, o'z-o'zini tartiblaydigan va o'z-o'zini rivojlantiradigan yaxlit pedagogik tizimni ko'zda tutadi. Qiyosiy-taqqoslash yondashuvi tashqi sharoitlar va ichki munosabatlarning tizimli tahliliga asoslanadi. Ushbu yondashuvlarga asoslanib, UT makonining ko'p tuzilmali modeli yaratildi.

UT makonini shakllantirish omillari va xususiyatlari. UT makonini modellashtirish va yaratishda tizimni shakllantiruvchi omil bo'lib uzluksiz ta'lim tizimining yaxlit ta'lim makoni sifatida harakat qilishi xizmat qiladi. Bu omil quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi: uzluksiz ta'lim darajalarini integratsiyalash va integratsiyalashgan darajalar hamda mutaxassisliklarning asosiy yadrolarini aniqlash; mutaxassislarni uzluksiz ta'limning izchil darajalarida shaxsiy-kasbiy tayyorlash uchun tashkiliy shakllar va metodlarni ishlab chiqish.

UT makonini yaratish metodologiyasi quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga olishi zarur: uzluksiz ta'lim faoliyatining mazmuni va texnologiyalarini modernizatsiyalash; malakali, raqobatbardosh mutaxassislarni rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish tuzilmasini shakllantiruvchi elementlar; insonparvarlik tamoyillariga asoslangan ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish.

Metodologiyaning amaliy tatbiq etish Yo'llari. UT makonini modellashtirish metodologiyasida makonning muvaffaqiyatli ishlashi uchun bir qator omillar muhim hisoblanadi: o'qitish dinamikmi, talabalarning kasbiy yo'nalishi, qobiliyat va bilim imkoniyatlarining tashqi sharoitlar va ehtiyojlarga mos kelishi. UT makonining asosiy xususiyatlari uchta yo'nalishda namoyon bo'ldi: rasmiy, mazmuniy va mohiyatli.

Metodologiyaning samaradorligi ko'p jihatdan uning tatbiq etilish sifatiga bog'liq. Ta'lim muassasidagi pedagogik xodimlarning metodologiyani puxta o'zlashtirishi, ta'lim jarayonining moddiy-texnik ta'minotini yaxshilash va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish metodologiyaning amaliy samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida belgilanadi.

O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimida tatbiq etish istiqbollari. O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirish sohasidagi 2020 yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va 2022 yildagi Prezident Farmoni yangi uzluksiz ta'lim mazmunini yaratish zaruratini belgilab berdi. Taklif etilgan metodologiya ushbu huquqiy-me'moriy hujjatlar talablariga to'liq javob beradi va ularni amalga oshirishga yo'naltirilgan amaliy vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xalqaro tajriba, jumladan Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlardagi uzluksiz ta'lim tizimlarini o'rganish shuni ko'rgazdiki, muvaffaqiyatli tizimlarning barchasi mazmunli integratsiya, o'qitishda moslashuvchanlik va raqamli texnologiyalar bilan ta'minlash kabi umumiy tamoyillarga tayanadi. O'zbekiston sharoitida ushbu tajribani milliy xususiyatlar bilan uyg'unlashtirish taklif etilgan metodologiyaning ustuvor yo'nalishini tashkil etadi.

Xulosa va takliflar. Uzluksiz ta'lim makonini modellashtirish metodologiyasi quyidagi samaradorlik ko'rsatkichlariga erishishni ta'minlaydi: ta'lim jarayonining uzluksizligi va integrativligini ta'minlash; uzluksiz ta'limning turli darajalari o'rtasidagi izchillikni mustahkamlash; talabalar kompetentligini yuksaltirish; innovatsion o'uv muhitini yaratish.

Metodologiyaning yakuniy natijasi — UT tizimini ko'p funksiyali kasbiy rivojlanishga qaratilgan yaxlit pedagogik tizim sifatida shakllantirish. Ushbu metodologiya O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimini zamonaviy talab darajasiga ko'tarishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim muassasalari, pedagog xodimlar va ta'lim boshqaruvi organlari uchun ilmiy-amaliy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Belyaeva A.P. Integrative tendencies in vocational education. – SPb.: RGPU, 1998. – 172 p.
2. Novikov A.M. Methodology of educational activity. – M.: Egves, 2005. – 488 p.
3. Zagvyazinsky V.I. Theory of learning: a modern interpretation. – M.: Academy, 2016. – 192

p.

4. Kraevsky V.V. Methodology of pedagogy: new stage. – M.: Academy, 2006. – 400 p.
5. Skatkin M.N. Problems of modern didactics. – M.: Pedagogika, 1984. – 96 p.
6. Gershunsky B.S. Philosophy of education for the 21st century. – M.: Sovershenstvo, 1998. – 608 p.
7. Mamardashvili M.K. Classical and non-classical ideals of rationality. – M.: Labirint, 1994. – 90 p.
8. Serikov V.V. Personality-oriented education. – M.: Logos, 1999. – 206 p.
9. Slastenin V.A. Pedagogy. – M.: Shkola-Press, 2002. – 512 p.
10. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni. – Toshkent, 2022.
12. Xoliqov A.A. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 368 b.
13. Yo'ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 124 b.
14. Atanov G.A. Activity approach in learning. – Donetsk: EAI-press, 2001. – 160 p.
15. Zimnyaya I.A. Key competencies as effective-target basis of competence approach in education. – M.: Research Center for Quality of Specialists Training, 2004. – 42 p.